

Г. В. Білавич¹

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1555-0932>

М. А. Багрій¹

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3506-9900>

Н. Ю. Гречаник¹

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1454-4936>

С. І. Гнатишин²

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0021-0879>

Scopus Author ID 57430481100

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

²Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

H. V. Bilavych¹, M. A. Bahriy¹, N. Yu. Hrechanyk¹, S. I. Hnatyshyn²

¹Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

²I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE HIGHER EDUCATION SEEKERS

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі формування комунікативної компетенції майбутніх фахівців у закладі вищої освіти. Комунікативна підготовка має велике значення для загальноосвітнього та професійного розвитку особистості. Під комунікативною обізнаністю здобувачів освіти автори розуміють складну інтегральну категорію, яка синтезує загальну культуру особистості як майбутнього фахівця та специфічні прояви комунікативної компетентності в професійній діяльності, рівень сформованості досвіду спілкування з людьми, що його оточують, тощо. Важливим складником комунікативної культури є мовленнєвий етикет, володіння яким передбачає опанування системи національно специфічних стійких формул спілкування, усталених у суспільстві. Зазначено, що український мовленнєвий етикет – це чіткий національний кодекс правил увічливості, що сформувався історично з-поміж культурних верств українства та передається від попередніх до прийдешніх поколінь як еталон шляхетної мовленнєвої поведінки українця, його ментальності. Наголошено на українських етикетно-мовних правилах, які потрібно засвоїти здобувачеві вищої освіти. Актуалізовано проблему екологізації мовного довкілля в закладі вищої освіти. Наведено приклади типових порушень студентами мовних норм, зокрема щодо вживання мовних етикетних формул в усному та писемному мовленні. Проаналізовано засоби формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців у закладі вищої освіти в процесі вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». Зроблено висновок, що під час вивчення інших навчальних дисциплін викладачі повинні за допомогою інтегрованого підходу формувати систему професійних знань, мовленнєвих умінь у майбутніх фахівців; викладачі закладу вищої освіти повинні бути носіями нормативності українського мовлення.

Ключові слова: комунікативна обізнаність; заклад вищої освіти; майбутні фахівці; мовленнєвий етикет; мовні норми; курс «Українська мова за професійним спрямуванням»; екологія мови.

Abstract. The article is devoted to the actual problem of formation of communicative competence of future specialists in a higher education institution. Communicative training is of great importance for general education and professional development of the individual. This is an important component of professional preparation. The authors define communicative awareness of education seekers as a complex integral category that synthesizes the general culture of personality as a future specialist and specific manifestations of communicative competence in professional activity, the level of formation of experience at communication with people around, etc. An important component of communicative culture is speech etiquette. Its handling implies mastering a system of nationally specific stable communication formulas, which are established in society. It is noted that Ukrainian speech etiquette is a clear national code of politeness that has been formed historically from among the cultural layers of Ukraine and is transmitted from generation to generation as a standard of speech behavior of a Ukrainian and his mentality. Emphasis is placed on Ukrainian etiquette and language rules, which must be mastered by a seeker of higher education. Issue updated ecologization of the language environment in the higher education institution. The examples of typical violations of language norms made by students, in particular regarding the use of language etiquette formulas in oral and written speech, are given. The means of formation of communicative competence of future specialists in

© Г. В. Білавич, М. А. Багрій, Н. Ю. Гречаник, С. І. Гнатишин

a higher education institution in the process of studying the course “Ukrainian language for professional purposes” and other disciplines, are analyzed. It is emphasized that the students must be motivated to master the laws of Ukrainian oral and written speech. It was concluded that the teachers of the higher education institution should be the bearers of the normative nature of Ukrainian speech.

Key words: communicative competence; higher education institution; future specialists; speech etiquette; language norms; course “Ukrainian language for professional purposes”; ecology of language.

Вступ. Велике значення для забезпечення загальноосвітньої та професійної підготовки майбутніх фахівців має комунікативна компетенція. За сучасних умов (особливо дистанційного навчання) актуалізується проблема формування комунікативних умінь здобувачів вищої освіти. Комунікація характеризується як своєрідний взаємообмін інформацією між комунікантом та реципієнтом засобами передачі його емоційного та смислового значення. У процесі комунікації інформація не тільки передається, а й утворюється, розвивається комунікантами. Сформована комунікативна компетентність уможливує майбутньому фахівцеві ставити та розв’язувати певні типи комунікативних завдань: визначати цілі комунікації, оцінювати ситуацію, урахувати наміри учасників комунікації та її способи реалізації, обирати адекватні стратегії спілкування, оцінювати успішність комунікації, бути готовим до зміни своєї мовної поведінки тощо. Отже, формування комунікативної компетентності здобувачів освіти – це не тільки мета, завдання, а й певною мірою важливий складник підготовки майбутніх спеціалістів для будь-якої професійної галузі, позаяк за умов модернізації української вищої освіти, сучасної науки та виробництва це набуває особливої актуальності. Дослідження більшості українських та зарубіжних учених підтверджують тезу про те, що професійна діяльність фахівців у будь-яких сферах неможлива без володіння комунікативною компетентністю, що, окрім іншого, є тим вагомим чинником, який дає змогу здобувачеві вищої освіти адекватно інтегруватися в соціальний простір і успішно займатися певним видом професійної діяльності, здійснювати вплив на соціальне середовище, будувати різні суспільні відносини тощо.

Проблема комунікативної підготовки студентів у процесі навчання в закладах вищої освіти є предметом уваги українських учених (Н. Бабич, Г. Білавич, А. Богуш, Т. Василькова, С. Єрмоленко, С. Козак, С. Макаренко, М. Оліяр, Г. Онуфрієнко, М. Пентилюк, О. Трифонова та ін.), розглядаючи це поняття під різним кутом зору, автори, однак, сходяться на тому, що комунікативна компетентність – це складна інтегральна категорія, яка синтезує загальну культуру спілкування особистості як майбутнього

фахівця та специфічні прояви комунікативної компетентності в професійній діяльності, рівень сформованості міжособистісного досвіду спілкування з людьми, що оточують, тощо.

Мета статті – проаналізувати значення комунікативної підготовки здобувачів вищої освіти в контексті формування їхньої професіограми.

Теоретична частина. У науці досі тривають дискусії щодо розмежування іншомовних понять «компетенція» і «компетентність». В основі наукового терміна «компетенція» – латинське слово «компетенція» (competentia; походить від compete – взаємно прагну, відповідаю, підходжу; знання, коло повноважень особи, досвід). Під «компетентністю» учені розуміють поінформованість, обізнаність, авторитетність; кваліфікацію, результативність. Нові освітні стандарти фіксують поняття «компетенція». В окремих наших публікаціях [2, 5, 8] ми обстоюємо думку, що доречно послуговуватися українським відповідником поняття «компетентність» – словом «обізнаність», яке, на наш погляд, більш точно передає змістове наповнення поняття «компетентність», адже, за словником (Великий тлумачний словник української мови (2000)), обізнаний – той, «який знається на чому-небудь, добре ознайомлений з чимсь» [4, с. 637]. Мовленнєва обізнаність фахівця передбачає становлення його як еколога української мови, носія її органіки [2].

Отже, комунікативна/мовленнєва обізнаність – це практичне оволодіння мовою в її усній і писемній формах, дотримання мовлених норм, насамперед у галузі орфоєпії, наголошування, слововживання, володіння мовленнєвим етикетом та ін. Важливо наголосити: комунікативна обізнаність – це здатність до ефективного спілкування та запорука успішної професійної діяльності, адже наявність у фахівця відповідних умінь для ефективного забезпечення його комунікативної діяльності в усіх сферах професійної активності, що відповідають вимогам до нього не тільки як до фахівця, а й як до культурної освіченої особистості.

На основі аналізу напрацювань учених виокремлюємо сучасні теоретичні підходи до розв’язання питань щодо організаційної структури комунікативної/мовленнєвої діяльності здобувачів освіти, зокрема такі складники, як: мисленнєва діяльність,

що передбачає винахід думки, створення стратегії й тактики мовлення, добір аргументів тощо (докомунікативна фаза); мисленнево-мовленнева діяльність – добір словесних засобів для оформлення думки в дієву словесну форму, підготовка до спілкування (докомунікативна фаза); мисленнево-мовленнево-комунікативна діяльність, що передбачає організацію взаємодії з комунікантами, налагодження контакту, зворотного зв'язку, спілкування (комунікативна фаза) [1, с. 42]. У посткомунікативній фазі відбувається аналіз та корекція ефективності мисленневої, мовленневої й комунікативної діяльності залежно від ступеня досягнення мовцем професійної мети.

Отже, до структури комунікативної/мовленневої культури здобувача освіти належать три умовно виокремлені взаємопов'язані компоненти – мисленневий, мовленневий і комунікативний, що синтезують думку, слово, дію особистості. Мовленневі уміння як елемент загальної культури потрібні не тільки фахівцеві, але й будь-якій високоосвіченій людині, утім, є низка сфер людської діяльності, де ці вміння є професійно необхідними (освіта, культура, медицина, журналістика, психологія, економіка, юриспруденція, наука, туризм тощо), особливо актуальними вони є для професії педагога, діяльність якого пов'язана зі спілкуванням та налагодженням ефективної взаємодії з дітьми та дорослими.

Дослідники проблем вищої школи визначають низку професійних завдань у сфері комунікативної підготовки майбутніх фахівців, реалізація яких забезпечить формування їхньої професіограми; з-поміж них – здійснювати ефективну переконливу мовленнєву діяльність, впливати на спілкування, взаємини між людьми, ситуацію в мікросоціумі, будувати стосунки на основі діалогу, впливати на формування гуманних, моральних та психологічно комфортних міжособистісних взаємин тощо, володіти емпатійністю, красномовністю, гнучкістю, делікатністю та тактовністю в спілкуванні, мовленневим етикетом, уміннями доводити, аргументувати, спростовувати думку, переконувати комуніканта, вести бесіду, співбесіду, ділову бесіду, перемовини, спір, дискусію, диспут, полеміку тощо, спілкуватися телефонічно відповідно до етичних, професійних, мовленневих норм, володіти технікою мовлення, вербальними та невербальними засобами спілкування, риторичними вміннями тощо.

Формуванню комунікативної обізнаності майбутніх фахівців у закладі вищої освіти повинна слугувати не тільки дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням», а й інші навчаль-

ні курси, у процесі вивчення яких за умов добре продуманої викладачами системи інтегрованих завдань, спрямованих на формування мовленневої культури особистості, підвищують рівень не тільки професійних якостей, а й мовленневих умінь студентства.

Так, до прикладу, на першому практичному занятті з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» доречно здійснити перевірку мовленневої обізнаності здобувачів освіти, щоб з'ясувати рівень мовних знань і мовленневих умінь студентів-першокурсників. Це уможливить правильно дібрати певний комплекс навчальних завдань, що в подальшому розв'язуватимуться під час опрацювання кожної мовної теми. Завдання повинні мати професійний характер, тематично бути максимально наближені до фаху, який здобувають студенти. Заняття з теми «Культура мовлення. Норми літературного мовлення. Мовленневий етикет» варто присвятити як основним мовним та мовленневим поняттям (розрізнення поняття «мова» і «мовлення», характеристика функцій мови й мовлення в професійному спілкуванні, визначення їх видів і форм, екологія мовлення, мовний, мовленневий, спілкувальний етикет тощо), так і проблемам екології українського мовлення (нормативність, якісні ознаки культури мовлення, відстеження мовленневих помилок, корекція мовлення, укладання словничка професійної лексики, у вживанні якої студенти найчастіше припускаються помилок, словничка нормативного наголошування слів та ін.). Органічним доповненням до цього заняття були б не тільки тренувальні вправи чи тестові завдання на закріплення знань нормативного українського наголошування, а й творчі завдання, спрямовані на корекцію власного мовлення, відстеження мовленневих помилок у довшій.

Як показує наш досвід практичної діяльності в закладах вищої освіти, майбутні фахівці здатні побачити помилки в чужому мовленні, проте припускаючись помилок у своєму, зазвичай лише на заняттях із філологічних дисциплін пильнують своє мовлення, стежать за огріхами, за керівництва викладача здатні без помилок дібрати власне українські відповідники до аномативів (здебільшого це росіянізми), термінологічної лексики, за умов перекладу спроможні віднайти правильний український варіант слова чи словосполучення. Отже, функція викладача – бути прикладом мовного еколога для студентів.

Відомо, що ввічливість – це вираз шанобливого ставлення до людей, повага до їхньої гідності, доб-

розичливість, люб'язність, інтелігентність, тактовність, чемність, делікатність, коректність, гречність тощо не тільки в етикетній, а й у мовленнєвій поведінці [6, 7]. Для майбутнього фахівця будь-якої сфери це важливі якості, якими він повинен бездоганно володіти. Українська народна педагогіка, народна мораль здавна культивують ці абсолютні цінності, в українських родинах, особливо в Західній Україні, і досі зберігаються традиції пошанівку до старших, батька/матері (переважають звертання на «Ви»), шанобливого вітання з незнайомими людьми, здійснення шапки/капелюха при зустрічі зі знайомими, християнських привітань під час Різдвяних чи Великодніх свят (Христос рождається! Славимо Його; Христос воскрес! Воістину воскрес!», шанобливого звертання «пан», «пані» тощо, що є свідченням високої етичної культури українства. Галицькі етикетні мовні формули – це типові явища вияву високих еталонів мовної культури українців, які зафіксовані в усній народній творчості, що, окрім іншого, увиразнюють загальноприйняті моральні вимоги до спілкування, нерозривно пов'язані з визнанням неповторності й цінності кожної особистості.

Ці постулати мають лежати в основі процесу формування комунікативної культури/мовленнєвого етикету майбутніх фахівців. З огляду на це викладачеві варто добирати спеціальні вправи та завдання, у яких актуалізуються норми мовленнєвого етикету (правила вітання, прощання, вибачення, подяки, згоди/незгоди, прохання, ведення телефонної розмови, ділової бесіди тощо), завдяки яким формуються навички грамотно написати записку чи смс-повідомлення, оголошення та запрошення, лист, привітання, листівки та ін. Ключові цілі такого виду занять – формування поведінкових правил, підкріплених мовленнєво-етичними нормами. У процесі практичних занять доречно пропонувати студентам творчі проєкти, використовувати драматизацію та інсценізацію, бесіди, ігри тощо, що слугуватиме найкращому засвоєнню мовних етичних формул, правил мовленнєвої поведінки, сприятиме технічному відпрацюванню тих чи інших поведінкових навичок.

Необхідно наголосити студентам на тому, що в українській мовно-етикетній традиції є великий арсенал мовних формул, до прикладу, привітання (Доброго ранку! Добрий день! Добридень! Добрий вечір! Доброго здоров'я! Моє шанування! Вітаю! Радий Вас бачити й ін.), прощання (До зустрічі! До побачення! Прощайте! Щасливо! Бувайте здорові! На добраніч! Щасливої дороги! й ін.), прохання

(прошу Вас..., будь ласка, будьте ласкаві, будьте люб'язні, маю до Вас прохання..., дозвольте Вас попросити..., якщо Ваша ласка..., ласкаво просимо..., якщо Вам не важко... й ін.), вибачення (перепрошую, вибачте, пробачте, даруйте, прошу вибачення, я дуже жалкую, мені дуже шкода, прийміть мої вибачення, не гнівайтесь на мене й ін.) тощо.

Доцільно акцентувати студентам на звертаннях, які в українській мові виражені кличним відмінком, який не можна ігнорувати (панове, добродію, пане ректоре, пані професорко, пані завідувачко, Інно Василівно, Петре Степановичу, мамо, тату, пане консультанте, шановний клієнте, бабусю, дідусю, панно, паничу, друже, приятелю, подруго, колего, Оксано, Ігорю, Олеже, Тетяно й ін.).

Варто наголосити студентам на нормативності мовлення (як усного, так і писемного): доречно вживати такі унормовані мовні етикетні форми: добрий день (добридень) (а не доброго дня), доброго ранку (а не добрий ранок), добрий вечір (добридень) (а не доброго вечора), добраніч, на добраніч. Це давно усталені форми, тому їх не потрібно міняти на штучні: доброго дня, доброго вечора, спокійної ночі. Так можна сказати тільки тоді, коли маємо при цих сполуках дієслово, до прикладу: бажаю тобі доброго дня (вечора). А також не зайвим буде нагадати здобувачам освіти, що ці етикетні формули пишуться окремо: добрий день, добрий вечір, доброго ранку, до побачення, на добраніч, а також будь ласка.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Комунікативна компетенція має велике значення для забезпечення загальноосвітньої та професійної підготовки майбутніх фахівців. Сьогодні, як ніколи, актуалізується проблема формування комунікативних умінь здобувачів вищої освіти. Сформована комунікативна компетентність дає змогу майбутньому спеціалістові не лише підвищувати рівень професійної культури, а й розв'язувати різноманітні комунікативні завдання: визначати цілі комунікації, оцінювати ситуацію, урахувати наміри учасників комунікації та її способи, обирати адекватні стратегії комунікації, оцінювати успішність комунікації, бути готовим до зміни своєї мовної поведінки тощо. Володіння комунікативною обізнаністю уможливіло випускникові закладу вищої освіти адекватно інтегруватися в соціальний простір й успішно займатися певним видом професійної діяльності, а відтак здійснювати вплив на соціальне довкілля, будувати різні суспільні відносини тощо. Під комунікативною обізнаністю розуміють складну інтегральну категорію, яка синтезує загальну культуру

спілкування особистості як майбутнього фахівця та специфічні прояви комунікативної компетентності в професійній діяльності, рівень сформованості міжособистісного досвіду спілкування з людьми, що оточують, тощо. Важливим складником комунікативної культури є мовленнєвий етикет, володіння яким передбачає опанування системи національно специфічних стійких формул спілкування, ухвалення у суспільстві для встановлення контакту співрозмовників, налагодження процесу спілкування в певній тональності. Український мовленнєвий етикет як чіткий національний кодекс словесної добропристойності, правил увічливості сформувався історично з-поміж культурних верств українства та передається від покоління до покоління як еталон шляхетної мовленнєвої поведінки українця. Специфічною ознакою українських етикетно-мовних правил, зафіксованих в етикетних мовних

формулах, особливо галицького мовного етикету, є трактування людини як найвищої цінності, схильність до коректності, толерантності, зневага до брутальності, лихослів'я тощо.

Формуванню комунікативної обізнаності майбутніх фахівців у закладі вищої освіти повинна слугувати не тільки така навчальна дисципліна, як «Українська мова за професійним спрямуванням», а й інші навчальні курси, де за допомогою інтегрованого підходу доцільно формувати систему професійних знань, навичок, особистісного розвитку, особливо її комунікативних якостей.

Подальшого дослідження потребує проблема формування риторичних умінь студентів у процесі їхньої професійної підготовки, розроблення стратегії підготовки майбутнього фахівця як національно-мовної особистості тощо.

Список літератури

1. Бацевич Д. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Д. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Білавич Г. Екологія українського наукового мовлення : монографія / Г. Білавич. – Івано-Франківськ : НАІР, 2020. – 340 с.
3. Білоус М. П. Мовленнєвий етикет українського народу. Мова і духовність нації / М. П. Білоус. – К., 2009. – 99 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 / уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпін: Перун, 2003. – 1427 с.

References

1. Batsevych, D.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi lnhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiiia» [in Ukrainian].
2. Bilavych, H. (2020). *Ekolohiia ukrainskoho naukovooho movlennia [Ecology of Ukrainian scientific speech]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
3. Bilous, M.P. (2009). *Movlennievyyi etyket ukrainskoho narodu. Mova i dukhovnist natsii [Speech etiquette of the Ukrainian people. The language and spirituality of the natio]*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Busel, V.T. (Ed.). (2003). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv: Irpin [in Ukrainian].
5. Bilavych, H., Savchuk, B., Ilnytskyi, V., & Fedchyn, N. (2020). Kultura naukovooho movlennia maibutnoho mahistra yak skladnyk yoho profesiinoi kompetentnosti

5. Культура наукового мовлення майбутнього магістра як складник його професійної компетентності / Г. Білавич, Б. Савчук, В. Ільницький, Н. Федчишин // Гірська школа Українських Карпат. – 2020. – № 23. – С. 75–81.
6. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20–21.
7. Татаревич Г. Етикет і ментальність / Г. Татаревич // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 18–20.
8. Українське наукове мовлення в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців / Г. Білавич, Б. Савчук, М. Клепар, С. Гнатишин // Медична освіта. – 2022. – № 2. – С. 76–82.

[Culture of scientific speech of the future master as a component of his professional competence]. *Hirska shkola Ukrainykh Karpat – Mountain School of Ukrainian Carpathians*, 23, 75-81 [in Ukrainian].

6. Stelmakhovych, M. (1998). *Ukrainskyi movlennievyyi etyket [Ukrainian speech etiquette]*. *Dyvoslovo – Miracle Word*, 3, 20-21 [in Ukrainian].

7. Tatarevych, H. (1998). *Etyket i mentalnist [Etiquette and mentality]*. *Dyvoslovo – Miracle Word*, 3, 18-20 [in Ukrainian].

8. Bilavych, H., Savchuk, B., Klepar, M., & Hnatyshyn, S. (2022). *Ukrainske naukowe movlennia v konteksti profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv [Ukrainian scientific broadcasting in the context of professional training of future specialists]*. *Medychna osvita – Medical Education*, 2, 76-82 [in Ukrainian].

Отримано 22.11.22
Рекомендовано 13.12.22

Електронна адреса для листування: gnatyshyn@tdmu.edu.ua